

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 4 Sayı: 1 Şubat 2021

ss. 1-34

Makalenin Geliş
Tarihi
29/12/2020

Makalenin
Kabul Tarihi
24/02/2021

Yayın Tarihi
28/02/2021

CEMÂLÎ'NİN YEDİ VEZİNLE 98 ŞEKİLDE OKUNAN BİR BEYTİ

Esra EGÜZ¹

ÖZET

Cemâlî, XV. yüzyıl şairlerindedir. *Dîvân*, *Miftâhü'l-ferec*, *Hümâ vü Hümâyûn*, *Risâle* ve *Risâletü'l-'acibe* adlı eserlerin yazarıdır. Bu eserlerden ilk üçü hakkında çeşitli ilmi çalışmalar yapılmıştır. *Risâle* isimli eser, henüz ele geçmemiştir. Bu makalenin konusu, şairin *Risâletü'l-'acibe* isimli eserinde yer alan bir beyittir. *Risâletü'l-'acibe*, esas itibarıyla Fatih Sultan Mehmed övgüsünde bir kasidedir. Fakat şair, eserini çeşitli poetik oyunlarla zenginleştirmiştir. O, kasidenin ana metninde kullanılan harflerden bazılarını seçerek bir sonraki satıra yazar, bunları birleştirince karşımıza yeni bir beyit çıkar. Bu beyitler kimi zaman tamamen noktalı harflerden oluşur, kimi zaman noktasız. Kimi zaman beyitteki kelimelerin harflerini ikişer ikişer birleşen kelimelerden, kimi zaman ise üçer üçer birleşenlerden seçer. Bazı beyitlerinde alfabedeki tüm harfleri tekrarlamadan kullanır, bazı beyitlerini ise dili ya da dudağı hiç hareket ettirmeden okuyabileceğimiz harflerden kurar. Ayrıca birden çok şekilde ve birden çok vezinle okunabilecek şiirler kaleme alır. Böylelikle orijinal bir eser ortaya koyar. Bu makalede *Risâletü'l-'acibe*'de yer alan ve yedi vezin ile 98 şekilde okunan bir beyit üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, XV. yy. Türk edebiyatı, Fatih Sultan Mehmed, Cemâlî, *Risâletü'l-'acibe*.

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., esraeguz@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2482-1001

A COUPLET OF CEMALİ THAT CAN BE READ WITH SEVEN DIFFERENT ARUZ METERS IN 98 WAYS

ABSTRACT

Cemali is a poet who lived in the 15th century. He authored the works *Dîvân*, *Miftâhu'l-ferec*, *Humâ vu Humâyûn*, *Risâle* and *Risâletu'l-'acibe*. There are academic works about the first three books. However, *Risâle* has not been found yet. The subject of this paper is a couplet taken from *Risâletu'l-'acibe*, which is a poem in praise of Sultan Mehmed II. The poet enriches this verse with various poetic games. He selects some of the letters from the main verse and writes them under the verse. When these letters are joined, it forms a new couplet. He sometimes writes couplets that consist only of letters with dots or without dots and other times prefers using words whose letters join each other two by two or three by three. He occasionally uses all the letters in the alphabet without repeating any of them more than once, and he uses letters in a couplet that can be read without moving the tongue or lips. Moreover, he writes couplets that can be read with multiple *aruz* meters. In this way, he composes an original work. This paper focuses on a couplet from this work that can be read with seven different *aruz* meters in 98 ways.

Keywords: Classical Turkish literature, XVth century Turkish literature, Sultan Mehmed II, Cemâlî, Risâletu'l-'acibe

GİRİŞ

Cemâlî, çocukluk ve gençlik dönemlerinde fetret devrini idrak etmiş, daha sonra ise II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış bir şairdir. Hem devrinin kaynaklarında hem de Cumhuriyet döneminde yazılmış eserlerde ya Şeyhoğlu Mustafa ile ya da Cemâlî mahlasını kullanan diğer şairlerle karıştırılmıştır. Bu sebeple, hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler uzun süre açıklığa kavuşturulamamıştır. İlk kez Faruk Kadri Timurtaş (1951) “Fatih Devri Şairlerinden Cemâlî ve Eserleri” başlıklı makalesi ve *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn*'i adlı eserlerinde (Timurtaş 1980) Cemâlî hakkında detaylı ve doğru bilgiler vermiştir.

Cemâlî'nin hayatı ile ilgili bildiklerimiz sınırlıdır. Onun asıl adı, *Hüsrev ü Şîrîn* nüshalarında (Timurtaş 1951: 192 ve Gibb 1999: 199) ve *Tuhfe-i Nailî*'de (Yıldırım 2009: 155) Bâyezid olarak geçer. Bununla birlikte, *Risâletü'l-'acibe*'de şairin künyesi Cemâlî İbrahim b. Mustafa şeklindedir (Cemâlî t.y.A: 3a). Şehî'den itibaren bütün eski kaynaklar, onu Şeyhoğlu Mustafa ile karıştırmışlardır (Timurtaş 1951). Bunda Cemâlî'nin dedesinin şeyh olmasının

ve şeyhzade lakabını kullanmasının rolü olabilir. Kaynaklardaki bu hata, ilk defa *Türk Edebiyatı Numuneleri*'nde (Hıfzı Tevfik vd. 1926: 273) düzeltilir. Cemâlî'nin doğum tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Faruk Kadri Timurtaş (1951: 193), onun *Hüsrev ü Şîrin*'e zeyl yazdığı dönemde 18-20 yaşlarında olduğunu varsayarak, 1410-1412 yılları arasında doğmuş olabileceğini düşünür. Sehi (İpekten vd. 2017: 148), Gelibolulu Ali (İsen 1994: 134), Mehmed Süreyya (Akbayar 1996: 392) ve Bursalı Mehmed Tahir (Yavuz & Özen 1972: 66-67) onun Karamanlı olduğu fikrinde birleşirler. Şair, fetihten sonra İstanbul'da yaşamıştır. Bununla birlikte, hayatının bir döneminde Bursa'da² ve Arnavutluk'ta da bulunmuştur. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, iyi bir eğitim almıştır. Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazacak kadar bilir. Cemâlî'nin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Şairin *Risâletü'l-acibe* adlı eserini II. Bayezid'e sunması, onun Fatih Sultan Mehmed döneminin sonlarında değil, II. Bayezid döneminde vefat ettiğini gösterir.

Cemâlî'nin ilk eseri, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'ine yazdığı zeyldir. *Hüsrev ü Şîrin*, Şeyhî'nin Nizamî'den naklen kaleme aldığı bir aşk mesnevisidir. Fakat Şeyhî, eserini tamamlayamadan vefat etmiştir. Cemâlî, yazdığı zeyl kısmında Şeyhî'nin ölümünden söz eder ve II. Murad'ı över. Zeylin ne zaman yazıldığı bilinmese de Şeyhî'nin ölümünden hemen sonra yazıldığı varsayılmaktadır. Bu da 1429'dan sonra olmalıdır.

Cemâlî'nin ayrıca bir *Dîvân*'ı vardır. Bu *Dîvân*, Fatih Sultan Mehmed henüz hayattayken kaleme alınmıştır. Hatta şair, *Dîvân*'ın sonunda yer alan "Der-Beyân-ı Meşakkat-i Sefer ve Zarûret ü Mülâzemet" adlı kısa mesnevisinde, padişah ile beraber çıktığı Arnavut seferinden bahseder. *Dîvân*'da Fatih Sultan Mehmed için bir mersiye bulunmaması, bu eserin Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuş olması ihtimalini düşündürmektedir. İlim dünyasını bu *Dîvân*'dan haberdar eden kişi Kayahan Erimer'dir (1974). Çetin Derdiyok ise, *Cemâlî Dîvân*'ını yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır (1988). Eser ayrıca Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin tarafından çıkarılan Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları serisinden kitap olarak da yayımlanmıştır (1994).

Şairin bir diğer eseri, *Miftâhü'l-ferec*'dir. Dinî, ahlakî konularda hikâyeleri ihtiva eden eser, 1455-56 yıllarında kaleme alınmıştır. Tahkiye kısımlarında,

² Ahmed Tevhid (1328) ve Sadeddin Nüzhet Ergun (1935) Cemâlî'nin Bursa'daki bazı yapıların kitâbelerinde tarihleri bulunduğunu söylerler ve buna dayanarak şairin Bursalı olabileceğini düşünürler. Fakat Timurtaş (1951: 193) ve Horata'ya göre (1991: 61) bu, sadece şairin bir süre Bursa'da yaşadığına delil olarak gösterilebilir. Osman Yıldız (1996) da bu bilgilerden hareketle, şairin Karamanlı olduğunu, fakat bir süre Bursa'da yaşadığını söyler.

“emânet” ve “sıfat” şeklinde başlıklar vardır. Emanet bahsinde, insana verilen organlar ve bu organların verilmiş sebepleri yer alır. Sıfat bölümünde ise, dünya ve ahirette sevilmeyen ameller anlatılır (Yıldız 1996). Eser, Osman Yıldız (1993) tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Çetin Derdiyok (1998) ise, *Miftâhu'l-ferec*'in dört nüshasını karşılaştırarak yaptığı çalışmayı kitap olarak yayımlamıştır.

Cemâlî'nin *Hümâ vü Hümâyûn* ya da *Gülşen-i Uşşâk* adıyla bilinen mesnevisi ise, 1446'da II. Murad adına kaleme alınmıştır. Eser, Hümâ ile Hümâyûn arasında geçen bir aşk hikâyesidir. Bu mesnevi üzerine Osman Horata'nın (1990) bir doktora tezi vardır. Bu eser ayrıca Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları serisinden kitap olarak da yayımlanmıştır (2016).

Şairin *Risâle*, isimli bir eseri daha vardır. Cemâlî, *Miftâhu'l-ferec*'de (Derdiyok 1998) bu eserden bahseder ve eserde geçen bazı sözlerin övgü gibi görüldüğünü, fakat aslında yergi olduğunu ifade eder. Bu eserin nüshasına henüz rastlanmamıştır.

Şairin bir diğer eseri ise *Risâletü'l-'acibe*'dir.

1. Risâletü'l-'acibe

Risâletü'l-'acibe, Fatih Sultan Mehmed övgüsünde kaleme alınmış bir kasidedir. Fakat kasidenin arasına farklı sanatlarla, farklı vezin ve şekillerde beyitler eklenmiştir. Kasidenin ana metninde kullanılan harflerden bazılarını seçerek bir sonraki satıra yazar; bunları birleştirence, karşımıza yeni bir beyit çıkar. Şair, bu ara beyitleri kimi zaman tamamen noktalı harfler bulunan kelimelerle kaleme alır, kimi zaman ise sadece noktasız harfler bulunduran kelimeleri seçer. Bazen beyitte geçen kelimelerin harfleri birbiriyle ikişer ikişer birleşir, bazense üçer üçer birleşir. Bazı beyitlerde alfabedeki tüm harfler tekrarsız bir şekilde kullanılır; bazı beyitler ise, dili ya da dudağı hiç hareket ettirmeden okunabilecek harflerden seçilmiştir.³

³ Bu tarz hüner göstermek için yazılmış şiirlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel (2010), *Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara: Hece Yayınları; Fatih Köksal (2019), *Klasik Türk Edebiyatının Sıradışı Örneklerini Toplayan İlginç Bir Şiir Mecmuası: Mecmû'a-i Nevâdir*, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 84-123; Turgut Karabey (2007), *Divan Şiirinde Sapmalar*, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 15-38; Ahmet Topal (2017), *Klasik Türk Şiirinde Kaside-i Masnû'a ve Nağzî'nin Masnû Kasideleri*, Erzurum: Fenomen Yayınları ve Ahmet Topal (2017), *Deneysel Yönüyle Müselsel Gazel*, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 165-178. Görsel şiirler için bkz. Özer Şenödeyici (2012), *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Eserin varlığından ilk bahseden Cemâlî'dir. O, *Miftâhu'l-ferec*'de bu eserle ilgili şunları söyler (Derdiyok 1998: 43-44):

*Bir risâle eylemişdüm hem yine
Kim kemâline üküşdür beyyine*

*Bahrınun dürri sanâyi'den semîn
Beytinün sadrı 'avâızdan emîn*

*Her iki beytinden alınıp hurûf
Hâsılı bir beyt olurdu bî-vukûf*

*Kim olurdu anda bir san'at 'acîb
Vezni bir dürlü-y-idi hem iy lebib*

*K'evvelinden âhirine bî-kusûr
Hem sanâyi' bildürürdi hem buhûr*

*Lafz-ı Türkîden çıkardı Fârisî
Şöyle kim beytinde beytün yarısı*

*Fârisîsinden 'Arab dilince hem
Beyte bir musrâ' idi bî-bîş ü kem*

*Anca san'atlar ki anda var-ıdı
Kenz-i güftâr içre key muhtâr-ıdı*

*Gerçi anılır **Resâ'il** ismi-le
Lîk Türkî yog-ıdı bu resm-ile*

*Ger beyân olınsa evsâfı tamâm
Söz uzanur muhtasar olmaz kelâm*

Bu eserin varlığından ilim dünyasını haberdar eden kişi ise Fuad Köprülü'dür. Köprülü, Cemâlî'nin edebî sanatlarla yazılmış *Er-Risâletü'l-'acîbe fi's-sanâyi' ve'l-bedâyi'* isimli bir eserinin olduğunu "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış" makalesinde haber verir (Köprülü 1933: 385). Bu eserin nüshasının Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde olduğunu dipnotta belirttiği gibi, kataloğu hazırlayan Browne'un eserin sahibi olan Cemâlî Fakih'in kimliğini tespit edemediğini bildirir (Köprülü 1933: 385).

Gerçekten de Browne'un hazırladığı katalogda, yazarın ismi Cemâlî el-Fakîh şeklinde geçer (Browne 1900: 87). Nüsha 20.3x15.2 ölçülerindedir. 18 varaktan meydana gelir. Harekeli nesihle yazılmıştır. İki sayfalık Arapça bir giriş kısmından sonra ana bölüme geçilir.

Faruk Kadri Timurtaş, Cemâlî ile ilgili olarak 1951'de yazdığı makalede bu eser hakkında bilgi verirken, Fuad Köprülü'nün Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde böyle bir eser olduğuna yönelik sözlerini aktarır ve Cemâlî'nin de aynı eserden bahsettiğini bildirir. Görüldüğü üzere, bu dönemde Timurtaş eseri henüz görmemiştir. 1965 yılında ise İngiltere'ye gider ve eseri görür. 1980 yılında kaleme aldığı *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn*'i adlı çalışmasında, eser hakkında şu bilgileri verir (Timurtaş 1980: 169):

1965 Şubatında İngiltere'yi ziyaretim sırasında Cambridge Kütüphanesi'ndeki bu yazma eseri incelemek fırsatını elde ettim. İslam yazmaları arasında LI. 3-28 numara ile kayıtlı bulunan bu eser, 18 yapraktan ibaret olup Risâle-i Acîbe adını taşımaktadır. Yazarın adı v. 2a'da "Telîfü'l-Cemâlî el-fakîr" şeklinde geçmektedir. Önsözdeki "Er-risâletü'l-acîbe fî du'â-i Hazreti... Muhammed bin Murâd Hân" ilavesinden (v. 36) eserin ismi ve Fatih Sultân Mehmed'e ithaf edilmiş olduğu hususu anlaşılıyor. Şair, eseri hakkında şu kanaati izhâr ediyor:

*Şehâ egerçi Cemâlî fakîr ü kemterdür
Velîk silk-i cevâhirdür itdügi kelimât
(v. 18a)*

Eser bir beyit veya ibareden muayyen harfler alınıp, yeni beyit ve ibareler meydana getirmek suretiyle tertîb edildiği için, yazılış şekline son derece dikkat edilmesi gereken bir kitap mahiyetindedir.

Yukarıdaki bölümden de anlaşılacağı üzere, ilk defa eserin şekli ve muhtevası hakkında bilgiyi Timurtaş vermiştir.⁴ Ayrıca Timurtaş,

Bu eserin Cemâlî'nin zikrettiği ve adını Risale olarak bildirdiği iki beyitten muayyen harfler alınıp yeni bir beyit yapılan, baştan sona kadar hem san'atları hem vezin bahislerini bildiren, Türkçe ibareden Farsça, Farsçasından

⁴ İlgili alıntıda -muhtemelen bir dizgi hatası sonucu- eserin demirbaş numarası LI. 3-28 olarak verilmiştir. Söz konusu yazmanın L1.5.28 numarada kayıtlı olduğunu belirtmemiz gerekir.

Arapça sözler çıkan, acayip sanatlarla dolu kaside olması kuvvetle muhtemeldir.

der (1980: 169). Bu durumda, bu eseri ilk haber veren Fuad Köprülü, eseri görerek hakkında detaylı bilgi veren ilk kişi ise Faruk Kadri Timurtaş olmuştur.

Eserin ikinci nüshası Dublin'dedir. Bu nüsha Chester Beatty Kütüphanesi'nin Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda 405 numarada kayıtlıdır (Cemâli t.y.B). Harekeli nesihle yazılmış 18 varaktan oluşur. Satır sayısı düzensiz olan eserin ölçüsü ise, 21,8x17 cm'dir. Eser, kütüphane kataloğunda yanlış olarak *Poem by Amin in Praise of Muhammad II*, yani Amin'in II. Mehmed övgüsünde bir şiiri olarak kaydedilmiştir (Minorsky 1958: 8). Yazar adının "Amin" olarak verilmesi, eserin sonundaki dua kısmının son kelimesi olan "amin" in kırmızı mürekkeple ve ayrı olarak yazılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nüshada II. Bayezid'in mührü bulunur (Egüz 2021).

Eserin üçüncü nüshası ise, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 10534 numarada kayıtlıdır. 21x15,9 cm ölçüsünde olan eser, nesih ile kısmî harekeli olarak yazılmış 17 varaktan müteşekkildir. Bu nüsha, sondan eksiktir. Ayrıca diğer nüshalarda beyitler için yapılan bazı açıklamalar bu nüshada yer almamaktadır.⁵

Türkçe ve ardından Arapça mensur bir giriş kısmıyla başlayan eserin asıl kısmı, manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu kısım, aynı kafiye ve aynı vezinde yazılmış 112 beyitten oluşmaktadır. Fakat bu beyitlerin arasında, farklı nazım şekli ve farklı kafiye ve vezinlerde yazılmış 43 sanatlı beyit daha vardır. Eserdeki toplam beyit sayısı 155'tir. Eserin asıl kısmı olan kaside kısmında, aruzun müctes bahrinin "Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün" kalıbı kullanılmıştır. Kasidenin arasına serpiştirilen diğer beyitlerde ise, daha farklı aruz kalıplarına rastlanır. Cemâli, ara beyitlerde kullanılan aruz kalıplarını ve edebî sanatları, bu beyitlerin yanında yer alan kutucuklarda açıklamıştır.

Eserin Cambridge ve Dublin nüshaları farklı şekillerde başlar. Cambridge nüshasına baktığımızda, ilk önce şairin kâtime seslenişini görürüz (vr. 2a). Bu kısımda Cemâli, her beyti mamur bu eseri istinsah edecek kâtipten, ne gördüyse aynıyla yazmasını ve eserde hiçbir değişiklik yapmamasını ister. Zira kâtibin eseri istinsah ederken yapacağı hatayı düzeltmek zor olacaktır; üstelik böyle bir durumda okuyanlar da kâtipten nefret edecek ve onu cehaletle suçlayacaklardır. Daha da kötüsü, eğer kâtip, düzeltilemeyecek bir hata yaptıysa, bu sefer okuyanlar, müellifi suçlayacakları için müellifin emekleri

⁵ Bu nüshayla ilgili bir makale, bizim Risâle-i 'Acibe üzerine çalışmalarımız devam ederken, Özkan Cığa (2020) tarafından yayımlanmıştır.

boşa gidecektir. Bu sebeple, eseri müellifin istekleri doğrultusunda istinsah edemeyecek kâtip, bu işe hiç kalkışmamalıdır. Zira Hz. Ali bile haddini aşmayan kişiye, Allah rahmetiyle muamele etsin diye dua eder. Ayrıca sesi kötü olan kişi hiç şarkı söylemese musiki yerine geçer derler:

Rahmet ol ehl-i inşâf Müsülmân kâtibe ki bu kitâb-ı âfitâb-tâbı ve bu hitâb-ı müsteşâb-bâbı ki her beyti ma'mûr ve her sa'yi meşkürdür ki kaşide-i 'acibe vü 'aşide-i ğarîbedür ve şanâyî-i bed'iyeye-ile mübeyyen ve bedâyî-i tabî'iyeye-ile müzeyyendür ve selâset-i elfâzla mergûb ve nefâset-i ma'anîyle maḥbûbdur, kitâbet eylemek istese, bu nüşâ-i şerîfeye nâzar eyleye. İmlâdan ibârâtdan ve i'râbdan her ne görse bi-'aynihi öylece yaza hiçbir maḥalde tağyîr ü tebdîl kılmaya ki râst u dürüst ola tâ şoñra görölüp ḥaṭâsını işlâh eylemekde zahmet çekilmeye ve kendüye nefrîn olunup cehâlete nisbet itmeyeler ve işlâh olunmayacak olursa, taşnîf eyleyen za'ifün te'lifinde tağyîr bulunup emekleri zâyi' olur ve eger bu zikr olunan mücibce 'amel eylemek elinden gelmezse lutf eyleyüp yazmağa muḳayyed olmaya ki ṭavrına güç eylemeyen kimseye 'Alî raḍıyallâhu 'anh rahmet dilemişdür ki rahmullâhu imrien⁶ 'arefe ḳadrehu ve lem yeteadde ṭavrah⁷ diyü buyurur ve âvâzı ḥûb olmayan dinmese müsikî yirine geçer dimişler.

Dublin nüshasında ise, farklı bir giriş kısmı vardır (Cemâlî t.y.B: 1a). Bu kısımda Cemâlî, bu eserin merhum sultan için yazıldığını, fakat şimdi yeni sultana hediye edildiğini haber verir. Bu sultan, Sultan II. Bayezid olmalıdır:

Bu kitâb-ı âfitâb-tâb ve hitâb-ı müsteşâb-bâb merḥûm Ḥudâvendgâr ṭâbe serâhu ḥazretîçün inşâ olunmuşdı; şimdi Sultân-ı şâhib-'atıyye ḥalledehu saltanatuhu ḥazretlerine 'arz-ı 'ale't-ṭarîkı'l-hedıyyedür ki devleti ebedıyye vü sa'âdeti sermediyye ola bi-ḥürmeti'l-merâtibi'l-alıyyeti'l-Muḥammedıyye.

Bu giriş kısmının ardından gelen kısımlar, çok küçük farklar dışında iki nüshada da aynıdır. Önce iki varaklık Arapça bir nesir bölümü gelir. Bu kısım

⁶ Sehven "men" şeklinde yazılmıştır.

⁷ Gücünü bilen ve haddini aşmayan kimseye Allah rahmetiyle muamele etsin.

Cambridge nüshasında 2b-3a, Dublin nüshasında ise 1b-2a varakları arasındadır. Şair, bu bölümde önce kalpleri imanla şereflendiren ve gözleri ilim ve irfanla nurlandıran, insana beyanı öğreten Allah'a şükreder. Ardından Hz. Muhammed'e salat vererek, onun "Şairlerin kalpleri Rahman'ın hazineleridir." hadisini hatırlatır. Ardından Kur'an'da Hz. Peygamber için söylenen "Ona şiiri öğretmedik, ihtiyacı da yoktur, onun söylediği zikir ve Kur'an'dır" ayetini anar. Son olarak, Peygamber'in âline ve ashabına da selam ve salat getirir. Ardından eserinden bahsetmeye başlar. Bu kısımda, eserinin ilginç ve sıra dışı sanatlarla örülü olduğunu bildirir. Eserinin, Fatih Sultan Mehmed'in övgüye mazhar vasıfları hakkında olduğunu söyler. Zira Fatih Sultan Mehmed, "Allah adaleti ve ihsanı emreder" öğüdünü tutmuş, şanlı bayrağı yükseltmiş, Konstantiniyye'nin kafirlerini kılıçtan geçirmiş bir padişah'tır. Cemâlî, padişah için dua edip, onun düşmanına beddua ettikten sonra, eserini okuyanlardan kendisine dua etmelerini isteyerek bu Arapça kısmı sonlandırır.

Manzum kısım ise, bahar tasviriyle başlar. Çınarın ellerini kaldırıp, bülbülün davete başladığı, çiçeklerin açıp, kuşların cıvıladığı bahar mevsimi, ruhlara huzur ve ferah vermektedir:

*Meger ki hâlik-ı ihyâ vü bâ'is-i emvât
İçürdi lutf-ıla mürde hâke âb-ı hayât*

*Ki oldı bâd-ı sabâ hem-dem-i dem-i 'Îsâ
Çenâr el götürüp 'andelîb okur dea'vât*

*Nehârûñ eyledi fâln(ı) bahâr ferhunde
Ki hûb u hurrem ü handân ola benât-ı nebât (Cemâlî t.y.A: 3b)*

Arkasından şu beyit ile Fatih Sultan Mehmed övgüsüne geçilir:

*Hatîb-i minber-i gülzâr olup okur bülbül
Devâm-ı devlet-i Sultân Muhammed'e de'avât (Cemâlî t.y.A: 4a)*

Bu kısımda, Fatih Sultan Mehmed'in güzel hasletleri, iyilik ve ihsanlarından bahsedilir. Onun yüceliği, âdil bir padişah olması, şefkati, temizliği, cömertliği, edebi, irfanı, savaççılığı, düşmanları hezimete uğratması üzerinde durulur. Onun dinin ve milletin güvencesi olduğu vurgulanır. Kasidenin sonlarında ise, padişahın izzeti ve devletinin devamı için dua edilir. Bu dua kısmında, Cemâlî ayrıca padişahın inayet nazarını da talep eder:

*Şehâ egerçi Cemâlî fakîr ü kemterdür
Velî ki silk-i cevâhirdür itdügi kelimât*

*Muhassinât-ı 'ibârâtı şekl-i sıflide
Şu resme kıldı hasen oldı reşk-i 'ulviyyât*

*'Înâyetüñ nazarın kılmağul dirîg andan
Ki zevk-ı milkin olupdur şedâyid ü nekebât (Cemâli t.y.A: 18a)*

Eser, padişahın uzun süre saltanatta kalması ve ömrünün uzun olması yönünde bir dua ile son bulur.

2. Risâletü'l-'acîbe'deki sanatlı bir beyit

Yukarıda da bahsedildiği gibi, *Risâletü'l-'acîbe* pek çok sanatlı beyitten oluşmaktadır. Fakat bunların arasında en dikkat çekici olan yedi vezin ile, 13 usulle, 98 şekilde okunan bir müselsel beyittir. Ayrıca eserde, açıklaması en uzun yer tutan beyit de bu beyittir:

*Haţtuñ müselsel 'akluñ mükemmel
Fî'lüñ mu'allel haţzuñ mübeccel (Cemâli t.y.A: 13b)*

Cemâli, bu beyitte on bir sanat bulunduğunu haber verir. Bunlardan ilki, tarsîdir. Tarsî, mısralardaki kelimeleri, sayı, vezin ve kafiye bakımından birbirine denk getirmektir (Dilçin 2005: 488). Bu beyitte her dizede dört kelime bulunmaktadır. Bunlardan müselsel, mükemmel, mu'allel ve mübeccel kelimeleri vezin ve kafiye bakımından da birbirine denktir.

Şairin bildirdiği ikinci sanat, terbi'dir. Terbi' sözlüklerde, bir nesneyi dört köşeli eylemek, dört bölük etmek, dörde bölünmüş şekilde resmetmek şeklinde geçer (Remzi 1305: 259). Terbi' hat sanatında, kareleme ya da satrançlama olarak da bilinir. Büyütülecek yazının karelere işaretlenmesine denir. Bu beyit de bir sonraki şekilde görüleceği üzere, her mısraı dörde bölünebilen bir beyittir, bu yüzden dörde bölünmüş kutucuklar içine yazılmıştır.

Üçüncü sanat, teselsüldür. Teselsül, silsile halinde, birbirine zincir gibi bağlanmış anlamına gelir. Bu beytin de bütün harfleri yukarıda görüldüğü gibi birbirine bitişik olarak yazılmıştır. Bu haliyle müselsel bir beyittir.

Dördüncü sanat, tecnîs-i hattır. Tecnîs-i hatt ya da cinas-ı hattî, cinası meydana getiren kelimelerde nokta açısından farklılık bulunmasıdır (Saraç 2007: 247). Beyitte “hatt” ile “hazz” arasında tecnîs-i hatt vardır.

Beşinci sanat, elifsiz yazılmaktır. Bakıldığı zaman, beyitteki kelimelerde elif harfinin kullanılmadığı görülür.

Altıncı sanat, boyuna okunduğunda bir vezin ile, enine okunduğunda ise, bir başka vezin ile okunmasıdır. Şair, bununla ilgili bilgiyi daha sonra verecektir.

Yedinci sanat, Arapçada da Türkçede okunduğu gibi, hiçbir harfi bozulmadan okunabilmesidir.

Sekizinci sanat, mısraların sonundan başına doğru kelime kelime okunabilmesidir.

Dokuzuncu sanat, şairin verdiği üçüncü şeklin şerhinde açıklanır. Zira bu sanat, mısraları verilen tabloya göre değişik şekillerde okumayı gerektirir. Örneğin satrançtaki at ve vezirin yürüyüşüne göre okumalar yapılır.

Onuncu sanat, secidir. Seci, nesirde fasıla sonlarında aynı harflerin bulunmasına denir (Saraç 2007: 257). Fakat Cemâlî, burada şiirde secili kelimeler kullandığını bildirmektedir. Bu beyitte, “müsel” ve “mükemmel” kelimeleri ile “mu’alle” ve “mübeccel” kelimelerinin son harfleri ve vezinleri aynıdır.

On birinci sanat, tedvîrdir. Tedvîr, akis sanatına dayanan bir söz oyunudur ve mısradaki kelimelerin her biriyle başlayarak, aynı anlamda yeni mısralar elde etmek suretiyle yapılır (Bilgegil 2015: 309). Şair, bununla ilgili örneği daha sonra verecektir.⁸

Bu beyit, kullanılan aruz kalıpları açısından da hayli zengindir. Cemâlî, bazı bahirleri, zihafı ve kalıpları, ilgili beytin yanına yazmıştır. Bu kısımları biz de bu yazıda açıkça belirttik. Şairin bildirmediği bahir, zihaf ve kalıpları ise, kendimiz bularak parantez içinde gösterdik.

Ayrıca şair, farklı okuyuşlar için farklı yöntemler izlememiz gerektiğini eserinde belirtir. Önce beyti okumak için izlenmesi gereken yolu anlatır ve sonra bir beyit örneği verir. Ardından beytin bu yolla sekiz farklı şekilde okunabileceğini ve bu sekiz okuyuşun dördünün murabba şeklinde olduğunu söyler. Fakat sekiz okunuştan sadece birinin örneğini verir, geri kalanları bulmayı okuyucuya bırakır. Biz bu yazıda şairin verdiği örnek doğrultusunda, diğer okuyuşları da bularak metne ekledik.

⁸ Bu sanat, Cambridge nüshasında yer almamakta, sadece Dublin nüshasında verilmektedir.

Cemâlî'nin verdiği ilk tablo, aşağıda görülen tablodur:

Şair, tablo içine yazdığı beyitlerde mütekarib bahrinin eslem olarak geldiğini söyler. Yani beytin veznini “Fa'lün Fe'ülün Fa'lün Fe'ülün” olarak verir. Beyit, bu vezinle sekiz değişik şekilde okunur. Bunların dördü, aşağıda görüldüğü gibidir:

Haṭṭuñ müselsel 'aḳluñ mükemmel
Fi'lüñ mu'allel ḥazzuñ mübeccel

'Aḳluñ mükemmel fi'lüñ mu'allel
Ḥazzuñ mübeccel ḥaṭṭuñ müselsel

Fi'lüñ mu'allel ḥazzuñ mübeccel
Haṭṭuñ müselsel 'aḳluñ mükemmel

Ḥazzuñ mübeccel ḥaṭṭuñ müselsel
'Aḳluñ mükemmel fi'lüñ mu'allel

Ayrıca aynı vezinle diğer dört şekilde de (“Fa'lün Fe'ülün” kalıbı ile) murabba sanatında okunur:

Haṭṭuñ müselsel
'Aḳluñ mükemmel
Fi'lüñ mu'allel
Ḥazzuñ mübeccel

'Aḳluñ mükemmel
Fi'lüñ mu'allel

Ḥazzuñ mübeccel
Ḥaṭṭuñ müselsel

Fî'lün mu'allel
Ḥazzuñ mübeccel
Ḥaṭṭuñ müselsel
'Aḳluñ mükemmel

Ḥazzuñ mübeccel
Ḥaṭṭuñ müselsel
'Aḳluñ mükemmel
Fî'lün mu'allel

Bu beyit, aynı zamanda Arapça olarak da okunabilir. Arapça okuyuş için verilen tablo şudur:

حَطَّكَ مُسَلْسَلٌ	عَقْلُكَ مُكَمَّلٌ	حَطَّكَ مُبَجَّلٌ	فِعْلُكَ مُعَلَّلٌ
عَقْلُكَ مُكَمَّلٌ	فِعْلُكَ مُعَلَّلٌ	حَطَّكَ مُبَجَّلٌ	حَطَّكَ مُسَلْسَلٌ
فِعْلُكَ مُعَلَّلٌ	حَطَّكَ مُبَجَّلٌ	حَطَّكَ مُسَلْسَلٌ	عَقْلُكَ مُكَمَّلٌ
حَطَّكَ مُبَجَّلٌ	حَطَّكَ مُسَلْسَلٌ	عَقْلُكَ مُكَمَّلٌ	فِعْلُكَ مُعَلَّلٌ

Beyit, bu haliyle bir vezinle sekiz şekilde okunur. Şair, Arapça okuyuşta beytin bahrinin münserih-i müsemmen olduğunu belirtir, yani kalıbını “Müfte’ilün Fâ’ilün Müfte’ilün Fâ’ilün” olarak verir.⁹ Beyit, Arapça olarak aşağıdaki gibi okunur:

Ḥaṭṭuke müselselun ‘aḳluke mükemmelun
Fî'lüke mu'allelun ḥazzuke mübeccelun

⁹ Şair, kalıbı “Müfte’ilün Fâ’ilün Müfte’ilün Fâ’ilün” olarak vermesine rağmen, beytin 1. ve 3. tefilelerinin çoğunlukla kapalı yerine, açık hece ile bittiği, bu durumda kalıbın “Müfte’ilü Fâ’ilün Müfte’ilü Fâ’ilün” şekline dönüştüğü görülmektedir.

*‘Aqluke mükemmelun fi‘lüke mu‘allelun
Hazzuke mübeccelun haṭṭuke müselselun*

*Fi‘lüke mu‘allelun hazzuke mübeccelun
Haṭṭuke müselselun ‘aqluke mükemmelun*

*Hazzuke mübeccelun haṭṭuke müselselun
‘Aqluke mükemmelun fi‘lüke mu‘allelun*

Murabba hali ise aşağıdaki şekilde okunur:¹⁰

*Haṭṭuke müselselun
‘Aqluke mükemmelun
Fi‘lüke mu‘allelun
Hazzuke mübeccelun*

*‘Aqluke mükemmelun
Fi‘lüke mu‘allelun
Hazzuke mübeccelun
Haṭṭuke müselselun*

*Fi‘lüke mu‘allelun
Hazzuke mübeccelun
Haṭṭuke müselselun
‘Aqluke mükemmelun*

*Hazzuke mübeccelun
Haṭṭuke müselselun
‘Aqluke mükemmelun
Fi‘lüke mu‘allelun*

Beytin bu Arapça haliyle de pek çok sanatlı okunuşu vardır. Bunlardan biri, beytin sonundan başına kadar her cetvel içindeki kelimeleri müdevver şekilde, yani sondan başa döndürülmüş olarak okumaktır. Beyit, bu haliyle bir vezinle

¹⁰ Şair, bir önceki kısımda beytin kalıbını “Müfte‘ilün Fâ‘ilün Müfte‘ilün Fâ‘ilün” olarak vermişti. Bu durumda beytin murabba şekli de “Müfte‘ilün Fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış olmalı. Fakat burada da ilk tefilelerin çoğunun kapalı yerine açık hece ile bittiğini, dolayısıyla kalıbın “Müfte‘ilü Fâ‘ilün” şekline dönüştüğü görülüyor.

("Mefâ'ilün Fâ'ilün Mefâ'ilün Fâ'ilün/ Hezec-i eşter-i makbuz) ve sekiz şekilde okunabilir:

Mübeccelun hazzuke mu'allelun fi'lüke
Mükemmelun 'akluke müselselun hattuke

Müselselun hattuke mübeccelun hazzuke
Mu'allelun fi'lüke mükemmelun'akluke

Mükemmelun 'akluke müselselun hattuke
Mübeccelun hazzuke mu'allelun fi'lüke

Mu'allelun fi'lüke mükemmelun 'akluke
Müselselun hattuke mübeccelun hazzuke

Murabba haliyle okunuşu ise ("Mefâ'ilün Fâ'ilün" kalıbı ile) şu şekildedir:

Mübeccelun hazzuke
Mu'allelun fi'lüke
Mükemmelun 'akluke
Müselselun hattuke

Müselselun hattuke
Mübeccelun hazzuke
Mu'allelun fi'lüke
Mükemmelun 'akluke

Mükemmelun 'akluke
Müselselun hattuke
Mübeccelun hazzuke
Mu'allelun fi'lüke

Mu'allelun fi'lüke
Mükemmelun 'akluke
Müselselun hattuke
Mübeccelun hazzuke

Bir başka okuyuş, kâf-ı hitâb olan kelimeleri bırakıp, kalan kelimeleri mısraların başından sonuna ve sonundan başına okumaktır. Kelimelerin yarısı bırakılmışken bile, geri kalanlar vezinli olarak ("Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün"/ Hezec-i makbuz) sekiz şekilde okunabilir:

*Müselselun mükemmelun mu'allelun mübeccelun
Mübeccelun mu'allelun mükemmelun müselselun*

*Mükemmelun mu'allelun mübeccelun müselselun
Müselselun mübeccelun mu'allelun mükemmelun*

*Mu'allelun mübeccelun müselselun mükemmelun
Mükemmelun müselselun mübeccelun mu'allelun*

*Mübeccelun müselselun mükemmelun mu'allelun
Mu'allelun mükemmelun müselselun mübeccelun*

Murabba haliyle okunuşu ise, ("Mefâ'ilün Mefâ'ilün" kalıbı ile) şu şekildedir:

*Müselselun mükemmelun
Mu'allelun mübeccelun
Mübeccelun mu'allelun
Mükemmelun müselselun*

*Mükemmelun mu'allelun
Mübeccelun müselselun
Müselselun mübeccelun
Mu'allelun mükemmelun*

*Mu'allelun mübeccelun
Müselselun mükemmelun
Mükemmelun müselselun
Mübeccelun mu'allelun*

*Mübeccelun müselselun
Mükemmelun mu'allelun
Mu'allelun mükemmelun
Müselselun mübeccelun*

Bu şekilde tersine okunduğunda da yine vezinli olarak okunabilir.

Ayrıca bu beyit, Türkçede de pek çok değişik şekilde okunabilir. Bunlardan biri, ilk ve ikinci mısraın ikinci kelimelerini öne alarak okumaktır. Bu haliyle de bir vezinle ("Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün/ Hezec-i mahzuf-ı müseddes) sekiz şekilde okunabilir:

Müselsel haṭṭuñ u 'aḳluñ mükemmel
Mu'allel fi'lüñ ü haḳzuñ mübeccel

Mükemmel 'aḳluñ u fi'lüñ mu'allel
Mübeccel haḳzuñ u haṭṭuñ müselsel

Mu'allel fi'lüñ ü haḳzuñ mübeccel
Müselsel haṭṭuñ u 'aḳluñ mükemmel

Mübeccel haḳzuñ u haṭṭuñ müselsel
Mükemmel 'aḳluñ u fi'lüñ mu'allel

Murabba halinde de her mısraın ikinci kelimesi öne alınırsa, ("Mefâ'ilün Fa" kalıbı ile) şu şekilde okunabilir:

Müselsel haṭṭuñ
Mükemmel 'aḳluñ
Mu'allel fi'lüñ
Mübeccel haḳzuñ

Mükemmel 'aḳluñ
Mu'allel fi'lüñ
Mübeccel haḳzuñ
Müselsel haṭṭuñ

Mu'allel fi'lüñ
Mübeccel haḳzuñ
Müselsel haṭṭuñ
Mükemmel 'aḳluñ

Mübeccel haḳzuñ
Müselsel haṭṭuñ
Mükemmel 'aḳluñ
Mu'allel fi'lüñ

Bir başka okuyuş, her cetvelin içinde yazılan kelimeleri başından sonuna ve sonundan başına kadar okumaktır. Böylelikle yarım mısra, tam mısra olur. Mısra da tam beyit olur. Maklub şekliyle vezinli olarak ("Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün/ Hezec-i mahzuf-ı müseddes) okunur. Bu haliyle de sekiz şekilde okumak mümkündür:

*Müselsel haṭṭuñ u haṭṭuñ müselsel
Mükemmel ‘aḳluñ u ‘aḳluñ mükemmel*

*Mu‘allel fi‘lüñ ü fi‘lüñ mu‘allel
Mübeccel haḫḫuñ u haḫḫuñ mübeccel*

*Mükemmel ‘aḳluñ u ‘aḳluñ mükemmel
Mu‘allel fi‘lüñ ü fi‘lüñ mu‘allel*

*Mübeccel haḫḫuñ u haḫḫuñ mübeccel
Müselsel haṭṭuñ u haṭṭuñ müselsel*

Beyitler dört surette de murabba olarak okunur.¹¹

Bir başka yöntem, beyti başından sonuna okuduğumuz gibi, sonundan başına doğru da müdevver şekilde okumaktır. Bu şekilde de vezinli olarak (“Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ülün/ Hezec-i mahzûf-ı müseddes) sekiz şekilde okunur:

*Mübeccel haḫḫuñ u fi‘lüñ mu‘allel
Mükemmel ‘aḳluñ u haṭṭuñ müselsel*

*Müselsel haṭṭuñ u haḫḫuñ mübeccel
Mu‘allel fi‘lüñ ü ‘aḳluñ mükemmel*

*Mükemmel ‘aḳluñ u haṭṭuñ müselsel
Mübeccel haḫḫuñ u fi‘lüñ mu‘allel*

*Mu‘allel fi‘lüñ ü ‘aḳluñ mükemmel
Müselsel haṭṭuñ u haḫḫuñ mübeccel*

¹¹ Beyitteki mısralar ikiye bölündüğünde “Müselsel haṭṭuñ/ Haṭṭuñ müselsel/Mükemmel ‘aḳluñ/‘Aḳluñ mükemmel” şeklinde vezne uymayan bir okunuş ortaya çıkmaktadır. Şair, beyitlerin murabba hallerinin nasıl okunacağı konusunda bilgi vermediği için, bu beytin murabba halini kesin olarak bilmemekle beraber, şairin daha önceki okuyuşta yaptığı gibi, asıl şiirdeki mısraların ikinci kısmının ikinci kelimesini öne aldığımızda (“Mefâ’îlün Fa” kalıbı ile) şu dört okuyuş ortaya çıkmaktadır:

*Müselsel haṭṭuñ/ Müselsel haṭṭuñ/ Mükemmel ‘aḳluñ/Mükemmel ‘aḳluñ
Mu‘allel fi‘lüñ/ Mu‘allel fi‘lüñ/ Mübeccel haḫḫuñ/ Mübeccel haḫḫuñ
Mükemmel ‘aḳluñ/ Mükemmel ‘aḳluñ/ Mu‘allel fi‘lüñ/ Mu‘allel fi‘lüñ
Mübeccel haḫḫuñ/ Mübeccel haḫḫuñ/ Müselsel haṭṭuñ/ Müselsel haṭṭuñ*

Beyitler dört şekilde de murabba olarak okunur.¹²

Bir başka yöntem, beytin ilk ve son mısralarının ilk kelimelerinden, şeklin enine doğru okumaktır. Böylelikle mütekarib bahrinin “Fe‘ülün Fe‘ülün Fe‘ülün Fe‘ülün” kalıbı ile sekiz surette okunur:

Müselsel mükemmel mu‘allel mübeccel
Mu‘allel mübeccel müselsel mükemmel

Mükemmel mu‘allel mübeccel müselsel
Mübeccel müselsel mükemmel mu‘allel

Mu‘allel mübeccel müselsel mükemmel
Müselsel mükemmel mu‘allel mübeccel

Mübeccel müselsel mükemmel mu‘allel
Mükemmel mu‘allel mübeccel müselsel

Murabba haliyle okunuşu ise (“Fe‘ülün Fe‘ülün” kalıbı ile) şöyledir:

Müselsel mükemmel
Mu‘allel mübeccel
Mu‘allel mübeccel
Müselsel mükemmel

Mükemmel mu‘allel
Mübeccel müselsel
Mübeccel müselsel
Mükemmel mu‘allel

Mu‘allel mübeccel

¹² Beyitte yer alan mısralar ikiye bölündüğünde “*Mübeccel hazzuñ/ Fi‘lün Mu‘allel/ Mükemmel ‘akluñ/ Hañtuñ müselsel*” şeklinde vezne uymayan bir okuyuş ortaya çıkmaktadır. Şair, beyitlerin murabba hallerinin nasıl okunacağı konusunda bilgi vermediği için, bu beytin murabba halini kesin olarak bilmemekle beraber, şairin daha önceki okuyuşta yaptığı gibi, asıl şiirdeki mısraların ikinci kısmının ikinci kelimesini öne alırsak, ortaya (“Mefâ‘ilün Fa” kalıbı ile) şu dört okuyuş çıkmaktadır:

Mübeccel hazzuñ/ Mu‘allel fi‘lün/ Mükemmel ‘akluñ/ Müselsel hañtuñ
Müselsel hañtuñ/ Mübeccel hazzuñ/ Mu‘allel fi‘lün/ Mükemmel ‘akluñ
Mükemmel ‘akluñ/ Müselsel hañtuñ/ Mübeccel hazzuñ/ Mu‘allel fi‘lün
Mu‘allel fi‘lün/ Mükemmel ‘akluñ/ Müselsel hañtuñ/ Mübeccel hazzuñ

Müselsel mükemmel
Müselsel mükemmel
Mu'allel mübeccel

Mübeccel müselsel
Mükemmel mu'allel
Mükemmel mu'allel
Mübeccel müselsel

Bir başka okuyuş, yine bu şekilde sonundan başına doğru, şeklin enine okumaktır. Bu şekilde de mütekarib bahrinin “Fe‘ülün Fe‘ülün Fe‘ülün Fe‘ülün” kalıbı ile sekiz farklı yolla okunabilir:

Mükemmel müselsel mübeccel mu'allel
Mübeccel mu'allel mükemmel müselsel

Mu'allel mükemmel müselsel mübeccel
Müselsel mübeccel mu'allel mükemmel

Mübeccel mu'allel mükemmel müselsel
Mükemmel müselsel mübeccel mu'allel

Müselsel mübeccel mu'allel mükemmel
Mu'allel mükemmel müselsel mübeccel

Murabba haliyle okunuşu ise, (“Fe‘ülün Fe‘ülün” kalıbı ile) şöyledir:

Mükemmel müselsel
Mübeccel mu'allel
Mübeccel mu'allel
Mükemmel müselsel

Mu'allel mükemmel
Müselsel mübeccel
Müselsel mübeccel
Mu'allel mükemmel

Mübeccel mu'allel
Mükemmel müselsel
Mükemmel müselsel
Mübeccel mu'allel

Müselsel mübeccel
Mu'allel mükemmel
Mu'allel mükemmel
Müselsel mübeccel

Bir diğer okuyuş da beyti, satranç oyunundaki at yürüyüşü gibi, L şeklinde okumaktır. Bu suretle vezinli olarak ("Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün/ Hezec-i mahzuf-1 müseddes) sekiz şekilde okunabilir:

Müselsel hattıñ u hazzuñ mübeccel
Mu'allel fi'lüñ ü 'aqluñ mükemmel

Mükemmel 'aqluñ u hattıñ müselsel
Mübeccel hazzuñ u fi'lüñ mu'allel

Mu'allel fi'lüñ ü 'aqluñ mükemmel
Müselsel hattıñ u hazzuñ mübeccel

Mübeccel hazzuñ u fi'lüñ mu'allel
Mükemmel 'aqluñ u hattıñ müselsel

Bu şekilde dört surette de murabba olarak okunur.¹³

Bir başka okuyuş, satranç oyunundaki vezirin yürüyüşü gibi, çapraz şekilde okumaktır. Sekiz şekilde vezinli olarak ("Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün/ Hezec-i mahzuf-1 müseddes) böyle okunur:

Müselsel hattıñ u fi'lüñ mu'allel
Mükemmel 'aqluñ u hazzuñ mübeccel

Mükemmel 'aqluñ u hazzuñ mübeccel
Mu'allel fi'lüñ ü hattıñ müselsel

¹³ Bu kısımdaki beyitlerin mısraları iki parçaya bölünerek okunduğunda, vezin sorunu yaşanmaktadır. Murabba haliyle okunuşunda, ancak her beytin ikinci kısmının ikinci kelimesi öne alındığında, "Mefâ'ilün Fa" kalıbı ile okunabilen şu dört murabba elde edilebildi:

Müselsel hattıñ/ Mübeccel hazzuñ/ Mu'allel fi'lüñ/ Mükemmel 'aqluñ
Mükemmel 'aqluñ/ Müselsel hattıñ/ Mübeccel hazzuñ/ Mu'allel fi'lüñ
Mu'allel fi'lüñ/ Mükemmel 'aqluñ/ Müselsel hattıñ/ Mübeccel hazzuñ
Mübeccel hazzuñ/ Mu'allel fi'lüñ/ Mükemmel 'aqluñ/ Müselsel hattıñ

*Mu'allel fi'lün ü haṭṭuñ müselsel
Mübeccel ḥazzuñ u 'aḳluñ mükemmel*

*Mübeccel ḥazzuñ u 'aḳluñ mükemmel
Müselsel haṭṭuñ u fi'lün mu'allel*

Dört okuyuş ise murabba şeklindedir.¹⁴

Bu okunuşların tamamını görmek için şu şekle bakmak gerekir:

Beytin iki farklı şekilde okunuşu daha vardır. Bu da boyuna bir vezin ile, enine bir başka vezin ile okunmasıdır. Bu okunuşlar için de aşağıdaki tabloya bakmak gerekir:

¹⁴ Bu kısımdaki beyitlerin mısraları iki parçaya bölünerek okunduğunda, vezin sorunu yaşanmaktadır. Murabba haliyle okunuşunda, ancak her beytin ikinci kısmının ikinci kelimesi öne alındığında, “Mefâ'ilün Fa” kalıbı ile okunabilen şu dört murabba elde edilebildi:

*Müselsel haṭṭuñ/ Mu'allel fi'lün/ Mükemmel 'aḳluñ/ Mübeccel ḥazzuñ
Mükemmel 'aḳluñ/ Mübeccel ḥazzuñ/ Mu'allel fi'lün/ Müselsel haṭṭuñ
Mu'allel fi'lün/ Müselsel haṭṭuñ/ Mübeccel ḥazzuñ / Mükemmel 'aḳluñ
Mübeccel ḥazzuñ/ Mükemmel 'aḳluñ/ Müselsel haṭṭuñ/ Mu'allel fi'lün*

Bu durumda ilk beyit, ilk satırdan başlanarak enine ve boyuna okunduğunda, hezec-i mahzûf-ı müseddes olarak “Mefâ’lün Mefâ’lün Fe’ülün” kalıbı ile yazılmış şu beyit karşımıza çıkar:

*Müselsel haṭṭuñ u ‘aḳluñ mükemmel
Mu‘allel fi’lün ü haḳzuñ mübeccel*

Yazarın belirttiğine göre, ikinci beyit, ikinci satırdan başlanarak boyuna okunmalıdır. Bu durumda beyit, mütekarib-i eslem olarak gelir, yani “Fa’lün Fe’ülün Fa’lün Fe’ülün” kalıbı ile okunur:

*‘Aḳluñ mükemmel fi’lün mu‘allel
Haḳzuñ mübeccel ḥaṭṭuñ müselsel*

Bir başka okuyuş da, sonundan başına doğru okumaktır. Böylelikle sekiz değişik şekilde vezinli olarak (“Fa’lün Fe’ülün Fa’lün Fe’ülün”/ Mütekarib-i eslem) okunur:

*Ḥaḳzuñ mübeccel fi’lün mu‘allel
‘Aḳluñ mükemmel ḥaṭṭuñ müselsel*

*Ḥaṭṭuñ müselsel ḥaḳzuñ mübeccel
Fi’lün mu‘allel ‘aḳluñ mükemmel*

*‘Aḳluñ mükemmel ḥaṭṭuñ müselsel
Ḥaḳzuñ mübeccel fi’lün mu‘allel*

*Fi’lün mu‘allel ‘aḳluñ mükemmel
Ḥaṭṭuñ müselsel ḥaḳzuñ mübeccel*

Murabba haliyle okunuşu ise (“Fa’lün Fe’ülün” kalıbı ile) aşağıdaki şekildedir:

Ḥazzuñ mübeccel
Fî’lün mu’allel
‘Aḳluñ mükemmel
Ḥaṭṭuñ müselsel

Ḥaṭṭuñ müselsel
Ḥazzuñ mübeccel
Fî’lün mu’allel
‘Aḳluñ mükemmel

‘Aḳluñ mükemmel
Ḥaṭṭuñ müselsel
Ḥazzuñ mübeccel
Fî’lün mu’allel

Fî’lün mu’allel
‘Aḳluñ mükemmel
Ḥaṭṭuñ müselsel
Ḥazzuñ mübeccel

Beyit, böylelikle 98 şekilde okunmuş olur.

SONUÇ

Cemâlî’nin *Risâletü’l-‘acibe*’si Fatih Sultan Mehmed için yazılmış sanatlı bir kasidedir. Biz bu makalede, *Risâletü’l-‘acibe*’de yer alan sadece bir beyti ele aldık. Bu beyit, içerisinde pek çok oyunu barındırdığı için, şair tarafından üç varak boyunca açıklanmıştır. Şairin belirttiğine göre, 11 edebî sanata yer veren beyit, yedi vezin ile 98 şekilde okunabilmektedir. Cemâlî, beyitte kullandığı bütün edebî sanatları belirtir. Bununla birlikte, 98 okunuşun tamamına eserinde yer vermez. O, sadece her farklı okuyuş için birer örnek vererek, ilgili beytin o yöntemle sekiz değişik şekilde okunabileceğini söyler. Ayrıca beyitlerin murabba şeklinde okunabileceğini de belirtir; fakat bunların örneklerini yazmaz. Biz bu makalede, Cemâlî’nin verdiği örneklerden yola çıkarak, tespit edebildiğimiz okunuşları göstermeye çalıştık.

KAYNAKÇA

AKBAYAR, Nuri (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî*, C. 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BİLGEGİL, Kaya (2015). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Konya: Salkımsöğüt Yayınları.

Cemâlî (t.y.A). *Risâle-i 'Acibe*, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi No: L1.5.28.

Cemâlî (t.y.B). *Risâle-i 'Acibe*, Chester Beatty Kütüphanesi No: 405.

CİĞA, Özkan (2020). “Deneyisel Edebiyat Yönüyle Müstakil Bir Şiir Risalesi: Cemâlî'nin (Bâyezid) Er-Risâletü'l-'Acibe Fi's-Sanâyi' Ve'l-Bedâyi' Adlı Eseri”, *Sürt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 431-480.

DERDİYOK, Çetin (1988). *Cemâlî Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

DERDİYOK, Çetin (1994). *Cemâlî Hayatı Eserleri ve Divânı*, (Sources of Oriental Languages and Literatures 21), Boston: Harvard University.

DERDİYOK, Çetin (1998). *Cemâlî Miftâhü'l-ferec (Tenkitli Metin)*, Adana: Türkoloji Araştırmaları.

DİLÇİN, Cem (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

EGÜZ, Esra (2021). Cemâlî'nin Risâletü'l-'acibe'sinin Yeni Bulunan Bir Nüshası. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Cilt: 7, Sayı 1, s. 67-81.

ERİMER, Kayahan (1974). “Gün Işığına Çıkan Değerli Bir Eser”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 21-22 (1973-1974) s. 265-281.

GİBB, E.J. Wilkinson (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, Çev. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları.

Hıfzı Tevfik; Hammamizade İhsan ve Hasan Âli (1926). *Türk Edebiyatı Numuneleri*, İstanbul: Milli Matbaa.

HORATA, Osman (1990). *Cemâlî Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i Uşşâk)*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

HORATA, Osman (2016). *Cemâlî Hümâ vü Hümâyûn Analysis-Critical Text-Facsimile*. Cambridge. Mass: Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations. *Part I Analysis-Facsimile*. V+426 p.; *Part II Critical Text*, (2017), XXIII+325 pp.)

Hüseyin Remzi (1305). *Lugat-ı Remzî*, Hüseyin Remzi Matbaası: İstanbul.

İPEKTEN, Haluk; KUT, Günay; İSEN, Mustafa; AYAN, Hüseyin; KARABEY, Turgut (2017). *Heşt Bihişt Sehî Beg*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=1373634D350417A921056CA31AB52B271CE3C8A0D41B723ED87DC451481F7D13 (Erişim tarihi: 7.3.2020)

İSEN, Mustafa (1994). *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKMB Yayınları.

KARABEY, Turgut (2007). "Divan Şiirinde Sapmalar", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 15-38.

KÖKSAL, M. Fatih (2019). "Klasik Türk Edebiyatının Sıradışı Örneklerini Toplayan İlginç Bir Şiir Mecmuası: Mecmû'a-i Nevâdir", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 84-123.

SARAÇ, M. A. Yekta (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.

ŞENÖDEYİCİ, Özer (2012). *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

TİMURTAŞ (Demirtaş), Faruk K. (1951). “Fatih Devri Şairlerinden Cemâli ve Eserleri”, *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, s. 189-213.

TİMURTAŞ, Faruk K. (1980). *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

TOPAL, Ahmet (2017). *Klasik Türk Şiirinde Kaside-i Masnû'a ve Nağzî'nin Masnû Kasideleri*, Erzurum: Fenomen Yayınları.

TOPAL, Ahmet (2017). “Deneyisel Yönüyle Müselsel Gazel”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s.165-178.

TÖKEL, Dursun Ali (2010). *Deneyisel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara: Hece Yayınları.

YAVUZ, A. Fikri ve ÖZEN, İsmail (1972). *Bursalı Mehmed Tahir Bey Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Yaylacılık Matbaası.

YILDIRIM, Fatih (2009). *Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî'si*. Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi.

YILDIZ, Osman (1993). *Cemâli-i Karamanî, Miftâhu'l-ferec (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini) I-IV*, Doktora tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

YILDIZ, Osman (1996). “Cemâli-i Karamanî ve Miftâhü'l-ferec'i”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, s. 271-292.

EKLER

Vr. 13b'de ilgili beytin başladığı kısım.

Vr. 14a

Vr. 14b

Vr. 15a

Vr. 15b

Vr. 16b'de beytin açıklamasının son bulunduğu kısım.